

Czeglédi Noémi

Szóbíróság és „adósságkezelés” egy reformkori uradalomban

A földesúr feudális bírósága több évszázados története során sokrétű feladatot látott el. A birtokos gazdasági hatalmának biztosításától a rendfenntartásig terjedő teendők az úriszék 12. századi megjelenésétől fokozatosan alakultak ki. A vérhatalom nélküli bíraskodás joga minden birtokos nemest megilletett. A pallosjog kiváltságát – ami halálos ítélet kiszabását és végrehajtását, és a kínvallatás alkalmazását jelentette – királyi adomány, esetleg hagyomány révén gyakorolhatták. Ezen kívül a birtokos saját „alattvalóin” túl a területén tetten ért, elfogott vádlottakat is ítélőszéke elé vihetette. A 19. század '20-as éveire majdnem az összes arisztokrata család rendelkezett a vérhatalom privilégiumával. A közép- és kisnemesség tagjai nem bírhatták ezt a jogot, többségük anyagi okokból jobbágyaik feletti ítélkezési kötelezettségének sem tudott már eleget tenni. „*Olyan szegény földesuraknak is ejtenek úriszéket a nyakába, ki nem tudja, hol, hogy és miből tartsa.*” – írta Bessenyei György 1804-ben.¹ Költségessége miatt a reformkor időszakában már csak a legrangosabb, leggazdagabb nagybirtokos családok engedhették meg maguknak az úriszék tartását. III. Grassalkovich Antal herceg Gödöllő (Pest megye) központtal működő gödöllői és hatvani (Heves megye) birtokán is folyamatos volt a földesúri jogszolgáltatás, amit a kialakult országos gyakorlatnak megfelelően a birtokkormányzat (az ügyészi hivatal, a tisztiszék, a szóbíróság) működtetett. Bár III. Antalnak a hercegi címen és köztiszteletnek örvendő rangos feleségén kívül sem hatalmas vagyona, sem közéleti szerepe nem volt, az adósságokkal terhelt nagybirtok zárgondnokok általi irányítása mégis lehetővé tette a széktartás költségeinek fedezését.

A 19. század első felében III. Grassalkovich Antal (1795-1841), majd özvegye birtokossága (1841-1848) idején az uradalom már egy jól kiépített irányítási rendszerrel működött, ennek főtisztjei és néhány kisebb rangú alkalmazottja a jogszolgáltatás állandó szereplői voltak. A birtokigazgatás megszervezése I. Grassalkovich Antal földesurasága (1723-1771) alatt kezdődött és az 1770-es években öltött végleges formát, ami után lényeges változtatást már nem hajtottak végre.

A jogszolgáltatási feladatok sokrétűsége és birtokaik kiterjedése miatt néhány uradalom a jobbágyokat érintő, büntető- és polgári peres eljárást egyaránt tárgyaló teljes jogú úriszék mellett kizárólag egyes pertípusokat tárgyaló, széken

1 Bessenyei, 1941. 75.

kívüli bírói fórumokat is létrehoztak. Ez költségkímélő és hatékonyságnövelő megoldás volt. A teljes jogú földesúri bíróság évente egy-két alkalommal ülésezett, a kisebb bírói fórumok gyakrabban ítéleztek, a perek egy részét így gyorsabban lezárták. Ez lényeges szempont, mert az ügyek lebonyolításának ideje teljesen változó volt, 15 napon belül egyetlen per sem zárult le. Polgári ügyekben a peres iratok dátumozásának vizsgálata segíthet az időbeli határok megállapításához. Özvegy Pesti Imre árváinak osztályos pere például 1844. március 16-án kelt kérvénnyel kezdődött, s 1846. február 6-án ért véget, mikor az érintettek a kijelölt napon elálltak a végrehajtástól.² Pridavka István dányi lelkész folyamodását az 1846. április 16-ai tiszti ülés tárgyalta először, szöbírászkodásra kiadta Bartal János uradalmi fiscalis-nak. A Gödöllőn, folyó év szeptember 10-én tartott szöbíróság az alperes távollétében elrendelte a három éve fennálló 100 forintnyi tartozás kamatokkal történő, nyolc napon belüli kiegyenlítését vagy a bejelentett végrehajtást.³

Büntetőügyekben sokszor az ítélet önmagában árulkodik az eltelt idő hosszúságáról, amikor az ítélethozatal előtt börtönben eltöltött hónapok beszámításra kerülnek. A praefectus-nál szolgáló Balog Boris „*női paráznaságba*” keveredett az ugyanott szolgáló Bernáth János hajdúval. Ítélete szerint terhessége miatt az elszenvedett egy hónapi áristomon kívül más büntetést nem kap. Tehát egy hónap telt el fogságra vetése és az ítélet között.⁴ A tolvajlással vádolt, visszaesőnek számító Krátki József kartali kasznár négy hónapi raboskodás után került a sedes dominalis elé, kapott még egy fertály esztendőt és 30 pálca botbüntetést.⁵ Más ügyeknél volt 11 nap, két hét, de akár több hónap is a beszámított fogság. Főbenjáró bűnökben a kiszabott börtönbüntetést mindig az ítélet kihirdetésétől számolták, ez jelentősen megnövelte a tömlöcben eltöltött időt.

Az úriszék működését az állam a vármegyéken keresztül felügyelhetette. A törvényi szabályozás lehetővé tette a sedriához való fellebbezést, illetve a megye a törvényes bizonyság (testimonium legale) révén állandó taggal képviseltette magát a földesúr bíróságának testületében.⁶ A törvényes bizonyság, azaz a vármegyei szolgabíró és esküdtjének szerepvállalását Werbőczy István, majd törvény is rögzítette.⁷

2 Gödöllői Városi Múzeum Levéltára (továbbiakban GVM Levéltár) 3/f. 1846.

3 GVM Levéltár 3/f. 1846.

4 A szokatlan fogalomhasználatban talán a nő és a férfi elkövető tettének megítélése közti különbség mutatkozik meg. Pest Megyei Levéltár (továbbiakban PML) IV. K. 87. b. 1. 1838. jkv. A vádlott hajdú, ki azóta „*feleségével szüntelen viszálykodásban él*”, az elcsábítás vétkéért egy hónapi fogházbüntetést és 25 palcát kapott. (Közli Gaálné, 2006. 71.)

5 PML IV. K. 87. b. 1. 1839. No. 23.

6 Az 1729. 41. tc. polgári, az 1791. 43. tc. büntető ügyekben tette lehetővé a sedriához való fellebbezést.

7 Werbőczy, 1897. III. 26. és 1729. 28. tc.

A bírói testület pontos összetételét és a szék időtartamát a jegyzőkönyvekből ismerhetjük meg. A meghívott elnök mellett a tanácskozó tagok és az úriszék jegyzője, valamint a törvényes bizonyság ítéleztek. Az elnök (requisitus praeses) 1773 után táblabíró, megyei jegyző, esküdt, ügyvéd volt, mert a kiadott királyi rendeletek értelmében az úriszékről a megyéhez fellebbezett perek elbírálásában nem vehettek részt a szék bíróságának tagjai.⁸ Gödöllőn a tanácskozó tagok többnyire a birtok tisztjei közül kerültek ki, a szék jegyzője mindig az uradalom fiscalisa volt. Igaz 1836-tól törvény tiltotta, hogy a földesúr saját ügyését vagy más tisztjét jelölje jegyzőnek vagy tanácskozó tagnak, de ezt nem tartották be.⁹ A teljes jogú szék testülete mindig több főből állt, kik közül 3 fő biztosan uradalmon kívüli személy volt. A bírák napidíja, elszállásolása, élelmezése, úti-költsége, télen a bíróság termének fűtése tetemes kiadásokkal járt. Gödöllőn a legnagyobb ismert testület 10 főből (1827), a legkisebb pedig 6 főből (1842, 1847, 1848) állt. Ezzel szemben a kisebb ítélszékek tagjai kizárólag az uradalom alkalmazottai közül kerültek ki, ami a kiadások csökkenése mellett a megye jelenlététől is mentesítette a birtokot. Itt a jogszolgáltatás feletti vármegyei ellenőrzést elkerülték.

Problémát jelenthetett az ülés időpontjának kijelölése, mert azt a tagok megyei feladatainak ellátásához igazították. Ez a feladat a birtokigazgatás legrangsabb tisztjének a kezében volt. Az uradalomnak alkalmazkodni kellett a vármegyéhez. A differenciált, de uradalmi szintű bíróságok ülésének idejét az ügyészi hivatal is elrendelhetette.

Ilyen alsóbb fokú bíróság volt a Batthyány uradalmak „kántortörvénye” vagy az Esterházy család pápai birtokán működő, polgári és úrbéres ügyekben érintett sedes dominialis (földesúri bíróság).¹⁰

A nyugat-dunántúli, Körmend központú Batthyány domínium kisebb gazdasági egységekre való területi tagolása volt a bíraskodás szétbontásának az alapja is. A legkisebb egységeket jelentő falvak, mezővárosok és hegyközségek felett az alsó fokú bírói fórumok, a falusi bíróság, a városi bíróság és a hegybírók ítéleztek. Feljebbviteli székük a sáfárságokban működő kántortörvény volt, ami a jobbágyok magistratuális (azaz a földesúr és a jobbágy közti viszonyt érintő) ügyeiben és a kisebb tisztek esetében első fokon járt el. Legfelső fokon a teljes jogú úriszék állt. A körmendi birtoktesten köztes bíróság nem működött.¹¹

Ezek a bíróságok hasonlóságot mutathatnak a köznemesek kisebb területi egységet és jogkört felölelő úriszékével. Kialakulásukat, a kapott jogokat befolyásolhatta az azon a területen élő usus (szokásjog) is. Működtetésük hatékonnyabbá tette a földesúr kötelességét, csökkentve az ítélezés időtartamát és költ-

8 *Degré*, 2004. 119.

9 1836. 10. tc.

10 *Varga*, 1958. 12.

11 A Batthyány uradalom jogszolgáltatásának felépítését részletesen bemutatja Bán Péter tanulmánya. (*Bán*, 1977. 26-27.)

ségességét. Nem kellett megvárni a központi szék összehívásának idejét, kevesebb ideig ült a munkaerőt jelentő jobbágy a börtönben, a pénzbírságot hamarabb megfizették. Nem volt törvényes bizonyosság, itt a convocatus-ok (meghívott bírák) száma is a földesúrra volt bízva, ezzel a kiadásokat lehetett csökkenteni. A területi, hatásköri alapon nyugvó differenciálás a sommás és formális perek elkülönülését is magával hozta. A kántortörvényhez és más csökkentett jogú ítélőszékhez sommás eljárás köthető. A ius gladii (vérhatalom) alapján működő teljes széken sommás és formális perek egyaránt zajlottak. Illetékességüket a földesúr határozta meg, ez uradalmanként igen változatos volt.

Az egyes településeken működő falusi, mezővárosi, hegyközségi bírák, mint minden uradalomban, Gödöllőn is alsó fokú bíróságként működtek.¹² Felettük a teljes jogú sedes dominalis állt. Köztes fórumnak a széken kívüli szóbíróóság tekinthető, ahol sommás osztályos és adóssági ügyeket tárgyaltak az uradalmi szóbíró vezetésével, uradalmi tisztek és falusi előljárók jelenlétében.¹³ Fellebbezni a gödöllői úriszékhez lehetett.

Kialakulása ugyanakkor a kántortörvénytől vagy az alsó fokú falusi bíróságtól eltérően sem a földesúr jobbágyok feletti joghatóságának megszerzéséhez, sem a birtokkormányzat kiépüléséhez nem köthető. Önálló bírói fórumként csak 1843-tól, Bartal János uradalmi alügyész hivatalba lépésétől működött.

Ilyen hivatás elnyerése biztos egzisztenciát, társadalmi megbecsülést nyújtott az armális (birtok nélküli) nemesi családok számára. Birtoktalan nemesi család szülötte volt Beleházi Bartal János, aki a gödöllői Grassalkovich, Viczay, majd Sina birtok, végül a Koronauradalom megbecsült fiscalisa lett. Tisztét a változó tulajdonosok ellenére 1843-tól 1870-ig megtartotta. Ez nem volt magától értetődő, a birtokos személyének változása mindig bizonytalanná tette a tisztikar tagjainak jövőjét. 1848-ban – a Viczayak birtokba lépésekor –, majd a Sinák idején 1850-ben a Bartal család tagjainak levelezése is a bizonytalanságról árulkodik.¹⁴

A differenciált jogú bíróság vezetése Bartalra volt bízva, a földesúri joghatóság megszűnéséig (1848) ő töltötte be a szóbíró tisztét. Korábbi szóbírói protokollumok (jegyzőkönyvek) hiánya azonban nem jelenti azt, hogy más ki-

12 A mezővárosi és hegyközségi iratok nem maradtak fenn, a falusi bírók működéséről az úriszéki peres eljárás során keletkezett dokumentumok szolgálnak adatokkal.

13 GVM Levéltár 3/d. , 3/f.

14 Bartal Jánosné családjának 1848. június 12-én küldött levele a következő sorokat tartalmazza: „Gödöllőn még semmi különös nem történt, Lónyaihoz Kérelem levelet nyújtott be az összes tisztség jövendőjüket kívánván biztosítani, és ő azt hozta reá, hogy legyenek a legnagyobb reményben, most 15-re várja őket ide...”. A 10 nap múlva született újabb levélben már arról olvashatunk, hogy Lónyai János járt Gödöllőn, megnyugtatta őket; az örökösök minden tisztet megtartottak. (A birtok tovább értékesítési szándékukat tekintve ez érthető is volt. Erről természetesen az alkalmazottakat akkor még nem értesítették.) 1850-ben pedig egy barát így írt az ügyésznek: „... most báró Sináé ezen uradalom, ... örömmel olvastam annál is inkább, mint utolsó találkozásunkkor sorsod is a földesúrral együtt változásoknak nézett elébe”. GVM Levéltár 1/f.

sebb hatáskörű bíróság sem működött a domíniumban. Valószínűleg a tisztiszek láthatott el ilyen feladatokat. Ezt a feltevést az általános gyakorlat¹⁵ és néhány fennmaradt tisztiszeki irat indokolja.

Az 1844-ből és 1846-ból származó tisztiszeki jegyzőkönyvi kivonatok a periratok között maradtak fenn. Ekkor már a szóbíróóság működött az úriszék mellett. A tiszti ülésen ismertetett ügyeket kivizsgálásra, szóbíróóságra vagy a szék elé utalták. Mind polgári (osztályos, azaz hagyatéki vagy adóssági) per volt.¹⁶ A közvetlenül úriszéknek címzett panaszos levelet az ügyészi hivatal helyett vizsgálhatta először a tisztiszek is.¹⁷ Az ott elindított panaszok kerülhettek rövid úton szóbíróóság elé; más esetben évek múlva jutottak a sedes dominialis (úriszék) fórumára. Példát mindkettőre találhatunk. Az 1846. szeptember 10-én felolvasott adóssági keresetet a szóbíróhoz továbbították, aki a folyó év október 24-ére kitűzött tárgyaláson az ítéletet is meghozta.¹⁸ Gurubi Istvánné osztályos kérelmével 1844-ben két tisztiszek is foglalkozott, tárgyalására azonban csak 1846-ban, a földesúri bíróságon került sor.¹⁹ A már úriszék alatt lévő ügyekben érkezett beadványokat csatoltatták a per irataihoz.²⁰ A tiszti ülés résztvevői gyakran találkoztak bíraskodási ügyekkel. Tulajdonképpen a különböző beadványoknak, hivatalos jelentéseknek a tiszti ülésen való ismertetése segítette az úriszék bírói testületében részt vevő uradalmi convocatus-ok munkáját. A bíróságra került ügyeket már ismerték, hatékonyabbá téve a szék működését. Ez részben megmagyarázza a földesúr tisztjeinek meghívott bírói szerepét, mely rendszer – mint láttuk – az 1836. évi törvény után is fennmaradt.²¹

A szóbíróóság elé került polgári pereket, bár nem nélkülözték az írásos dokumentumokat, sommás (szóbeli) úton tárgyalták. Formális eljárássá akkor válhatott, ha az ügy bonyolultsága vagy az egyik fél fellebbezése révén az úriszék elé került. A tisztiszek és az ügyészi hivatal döntése mellett az úriszékről leszállított per kerülhetett tárgyalásra a szóbíróóságon.²²

15 *Kállay*, 1980. 164.

16 GVM Levéltár 3/f. 1846.

17 Az eset különleges, mert a felperes uradalmon kívüli személy, báró Prónay Gábor hajdúja. (Igaz, majd 20 évvel korábban, de a Prónay család elnökölt a gödöllői úriszéken.) Két gödöllői jobbágytól akarta adósságukat peres úton behajtani. A panaszos 1844. augusztus 15-én kelt levelét a novemberi tisztiszek tárgyalta, kivizsgálásra kiadta Saffranovics Károly gödöllői kasznárnak. A kasznári jelentés el is készült 1845. január 14-én, a tisztiszek meghallgatta; szék elé csak 1846-ban került a per. GVM Levéltár 3/f. 1846.

18 GVM Levéltár 3/f. 1846.

19 GVM Levéltár 3/f. 1846.

20 Így történt ez egy csíktarcsai örökösödési ügyben, melyhez a beadvány 1846 júliusában érkezett. GVM Levéltár 3/f. 1846.

21 Az 1836. 10. tc. kimondja, hogy a földesúr és tisztjei sem lehetnek előlülök vagy közbírák saját úriszékeiken.

22 Úriszékről leszállított per volt például Herschl Jakab isaszegi árendás keresete. GVM Levéltár 3/f. 1846.

Az 1843-1847 között folyamatosan vezetett szóbíróvási jegyzőkönyv formailag kötetlenebb az úriszéki protokollumoknál. A sommás eljárásból fakadóan nincs nagy létszámú bírói testület, tagjainak megnevezése értelemszerűen hiányzik. A nyitó oldalon a pontos cím után – *Nagy Méltóságú Grassalkovich Hercegség részéről tartott Szóbíráskodási Jegyző Könyv* – az első tárgyalási nap dátuma és helyszíne következik.²³ A szóbíró személye, ki a jegyzőkönyv vezetője is, csak a nap hitelesítéséből, a szóbíró aláírásából derül ki. Az aláírása minden tárgyalási nap végén szerepel: „*Bartal János uradalmi Szóbíró*”. A tárgyaláson részt vevő, a bíró munkáját segítő tiszt vagy falusi (mezővárosi) bíró jelenléte pedig kizárólag az esetleírásból és a kirótt ítélet szövegezéséből derülhet ki. Az uradalmi tisztek közül a területileg illetékes ispán vagy kasznár volt jelen, a meghozott ítéletek végrehajtását jelentési kötelezettséggel rájuk bízták.²⁴

A jegyzőkönyvek vezetése idővel részletesebbé vált. Az első két esztendőben rövidek a bejegyzések, a felek nevét, az adósság okát és összegét, valamint az ítéletet jegyezték fel. 1845-ből például az ítéletek végrehajtását tartalmazó jegyzőkönyv maradt fenn.²⁵ 1846-ban viszont már a sommás eljárással zajló perek szakaszait is jelölték, ami a protokollum elnevezésében is megmutatkozik.²⁶ A pontosabb jegyzőkönyvvezetés törvényi szabályozáshoz nem köthető, valószínűleg az uradalom szabályozta azt.²⁷

A törvények egyébként sem magával a széken kívüli bíraskodással foglalkoztak, hanem a bíraskodás nélküli büntetéssel és a sommás eljárással. A birtok tisztjeinek kezdettől fogva – a földesúr által meghatározott módon – joguk volt a jobbágyot megbüntetni. A tisztek széktartás nélkül a 16-17. században elsősorban büntetéspénzt szedtek. Mária Terézia 3 napi robotot (vagy elzárást) és a testi fenyítés mértékét (24 pálcát vagy korbácsot) határozta meg kisebb kihágások esetén, ilyen ügyekben a 18. században is a tisztek bíróság nélkül büntettek.²⁸

23 1843. október 5. Hatvan. GVM Levéltár 3/d. Ez a szóbíróvási bíróság valóban nem sokkal Bartal János hivatalba lépése után (1843. nyarán költözött feleségével Gödöllőre) kezdte meg működését.

24 Az 1843. október 20-án Gödöllőn tartott szóbíráskodáson tárgyalták Tasner István gödöllői csizmadia mester (felperes) és Pálinkás Istvánné gödöllői lakos (alperes) ügyét szőlővásárlás miatt keletkezett adósság tárgyában. A peres felek a városházán már megegyeztek, ezért a tárgyaláson – ennek igazolására – jelen volt Pozsár János mezővárosi bíró is. GVM Levéltár 3/d. 1843.

Bartal Gödöllőn, 1844. március 14-i szóbíráskodáson Lichter Ábrahám kisújfalusi árendás adóssai ellen a mácsai ispánnak adta ki a végrehajtást. GVM Levéltár 3/d. 1844.

25 „*Nagy Méltóságú Grassalkovich Hercegség vezetett Uradalmi Szóbíráskodási Jegyző Könyv ítéleteinek végrehajtásait tárgyzó Jegyző Könyv*” GVM Levéltár 3/d. 1845.

26 „*Nagy Méltóságú Grassalkovich Hercegség' Gedellő és Hatvan Uradalmi Részére 1846=k évi Egyeztető és Szóbíráskodási Jegyző Könyv*” GVM Levéltár 3/d. 1846.

27 Birtokigazgatás szintjén esetleg Vermes János uradalmi ügyésznek ebben az évben bekövetkezett halálával köthető össze a formaiság változása. Az új fiscalis elvárásai, Bartal személyes ambíciói állhattak a háttérben. De az is lehet, hogy a bíraskodás gyakorlata követelte meg a részletesebb jegyzőkönyvvezést.

28 Közli *Kállay*, 1980. 160.

Az úrbéres természetű kisebb kihágásokat 1836-ban is legfeljebb 3 nap áristomban határozták meg, a testi fenytést azonban nem engedték.²⁹ A Grassalkovich család szóbíróságain viszont polgári perekről, azon belül is tartozások kiegyenlítéséről döntöttek, amelyeket „makacsság” – a tárgyalástól való távolmaradás – súlyosbíthatott. Úrbéri ügyekben mindig az úriszék ítélkezett.

A szóbeli perek bíróságával 1836-ban és 1840-ben foglalkozott a törvényhozás.³⁰ E bírósági forma létjogosultságát a költségességgel indokolja a törvény, ezért a legfeljebb 60 forint értékű kereseteket ily módon is lehetett tárgyalni. 1840-ben ezt az összeget 200 forintra emelték, ha az adós a szóbíró alá veti magát „*a világos adósságok, valamint azoknak kamatai határozatlan somma erejéig*” emelték fel. Így találhatunk 483 váltóforint feletti összeget, sőt 1847. december 3-án Gödöllőn 3620 forintról szóló keresetlevelet vett tárgyalás alá Bartal.³¹ A gödöllői és hatvani uradalmak szóbíráskodása egyébként nem mindenben felelt meg a törvénynek. A kijelölt szóbíró jogi végzettségű alügyész, de a feljebbvitelre került perek az úriszékre, s nem a sedriára (a vármegyei törvényszékre) kerültek.³² A végrehajtásra törvényben kijelölt maximum 8 napot általában nem tartották be. Ennek időtartama 1 és 71 nap között mozgott, általában 14 nap volt. A szélsőséges esetek igen ritkák voltak, megkockáztatjuk azt a megjegyzést, hogy Bartal János munkarendjéhez igazította azokat, mivel a végrehajtó biztos is ő maga volt. A 8 napos határidő 1846-ban vált általánossá, de nem állandóvá.³³

Maga a peres eljárás ezen a szóbírószágon egyszerűnek mondható, azért is, mivel egyetlen pertípus került e szóbírószághatáskörébe. Ez pedig az adóssági per volt, ami származhatott egyszerű pénzkölcsönzésből, árvapénztári vagy osztályos tartozásból, esetleg adásvételből.

29 1836. 10. tc. 5.§.

30 1836. 20. tc. és 1840. 11. tc.

31 1846. április 29-én Vecsésen Stiller Ferenc és neje Stiller Terézia 350 forint és 25 krajcár összegű tartozását kamataival együtt megítélte a szóbírószághatóság Pulitzer Mihály felperesnek. GVM Levéltár 3/d. 1846. Fényes János tarcsai lakos 3 620 forintos adóssága esetén, mellyel két budai polgárnak tartozott, a hatalmas összegre való tekintettel a jegyzőkönyv külön hivatkozik az 1836. 10. tc.-re és az 1840. 11. tc.-re. Kiemeli, hogy az alperes alávetette magát a szóbírószághatóságnak. [Ez az első eset, amikor szóbírói ítéletben konkrét törvénycikkekre történt hivatkozás!] A tartozást és kamatait megítélte a bíróság, már másnap délutánra elrendelte a végrehajtást. GVM Levéltár 3/d. 1847.

32 Úriszék elé került az a ház eladásából származó adóssági követelés (1 175 forint), ahol a felperesnek nem volt engedélye az uradalomtól, hogy hatvani házát eladja. GVM Levéltár 3/d. 1843. A szék elé utalták azt a pert is, amikor az alperes nem ismerte el a tartozás teljes összegét, a felperes hitelező pedig nem tudta a különbözetet bebizonyítani. Lichter Ábrahám keresete csak az elismert 21 forintra nyert jogorvoslást a szóbírószághatóságon. Lichter egyébként gyakran szerepel felperesként a jegyzőkönyvekben. GVM Levéltár 3/d. 1844.

33 1846-ban találunk a kihirdetéstől számított 1 napra (Soroksár, október 28.), 21 napra (gödöllői bíróság, április 20.) kijelölt végrehajtási dátumot is. GVM Levéltár 3/d. 1846.

A szóbíráskodás időpontját és helyszínét a szóbíró jelölte ki, amiket a beadott kérelmek, keresetlevél alapján döntött el. A bíróság rendszeresen, bár nem állandó időközönként ülésezett.³⁴

Bartal János a domíniumon belüli útjait felhasználta arra, hogy családját friss, finomabb élelmiszerekkel ellássa étkezéshez és befőzéshez, a háztartás számára szükséges gabonából jobb minőségűt szerezzen, megőröltesse azt. A hivatalos teendőkön túl szívesen tájékozódott egy-egy település aktuális gondjairól, ezeket az alkalmakat kötötte össze a „beszerzéssel”.³⁵

Az idézés – ami a sedes dominalis-hoz hasonlóan itt is a helyi bíró feladata volt – írásban történt. Ez védte a községi bírót és a szóbírószágot is. Távol maradás a szóbírószágtól többször előfordult. Ilyenkor a falusi előljáró igazolta az értesítés megtörténtét. Alperes makacssága esetén is hoztak ítéletet, a kihirdetés megtörtént, a végrehajtásról való tájékoztatását a jelen lévő tisztre bízták.³⁶

A tárgyalás során szóban hangzott el a kereset, amit az írásos kötelezvény bemutatásával támasztottak alá. Az alperes szintén „élő szóban” reagált, elismerte a tartozását és előadta kérését. A méltányossági, részletfizetési kérelmet mindig elutasították. Ezt követte az ítélet kihirdetése, 1846 után magyarázatát is leírták a protokollumba, ami az összegből, kamataiból és a szintén alperesre rótt perköltségből állt. 1843-44-ben még a végrehajtás költségét terhelték az alperesre, a perköltség csak az 1846-47. évi jegyzőkönyvekben szerepel. Összege 1 és 5 forint között mozgott. Egyszer találkoztunk 24 forint bíráskodási díjjal, amit egy úriszékről „leszállított” ügyben szabott ki a szóbíró. A végrehajtás díja természetesen maradt.³⁷

34 Lásd az 1. számú mellékletet.

35 1844 júliusában Hatvanból küldött levelet feleségének. Miután nem tudott még aznap hazautazni, megnézte a csányi dinnyeföldeket, majd cseresznyét szedett a nejének: „... holnap estve ha lehet ölelni foglak addigis hogy ne sírj egy kis tseresznyét szedtem magam kezével számodra. Isten veletek Téged forrón szeretve tsókoló férjed János Tsipiszbíró [!] GVM Levéltár 1/f. A birtok egyes településiről írt üzenetek mezőgazdasági információkat is tartalmaznak. 1845 nyarán nem tudott Csányból dinnyét vinni, mert „mind el rothadt a ragyától”. Ugyanebben a levélben írta feleségének, hogy csak 3 zsák búzát öröltetett meg, mivel csak a tavalyi „üszögösből adták, de meg mosatta jó lesz”, majd következő útján Mácsáról megpróbál jobb gabonát szerezni. GVM Levéltár 1/f.

36 Juhász János gödöllői lakos „a Gedellei Bíró által kiadott Idézési Bizonyítvány szerint” beidézett, mégsem jelent meg a gödöllői szóbírószágon 1847. február 1-jén. Keresetet a Berze család nyújtott be ellene 70 forint tartozás miatt. Az összeget kamataival és 5 forint perköltséggel a bíró megítélte a felperesnek. Juhászt makacsságból elmarasztalták. Az ítélet kihirdetése megtörtént: „... ezen ítélet gyertya gyújtáskor nyitott ajtónál ki kiáltani rendeltetvén ugyan akkor öreg Berze János és Berze István Gedellői lakosok jelenlétében ki is kiáltott.” GVM Levéltár 3/d. 1847.

37 Először az 1846. március 2-án, a gödöllői szóbírószágon hozott ítéletben szerepelt együtt a perköltség és a végrehajtás költségterítése. A perköltség ekkor 1 forint volt. GVM Levéltár 3/d. 1846.

A sommás eljárás a szóbírószágon nem jelentette az írásbeliség hiányát. Az ispánok, kasznárok jelentései, a keresetlevelek, a kötelezvények „*czédulkái*”, az idézési bizonyítványok, árverési hirdetmények mind az írásbeliség megszokott jelenlétére utalnak. A törvény betűje, a jegyzőkönyvek sorai, és a jobbágyok aláírásainak hiánya viszont arra figyelmeztetnek bennünket, hogy ez nem jelentette a betűvetés általános ismeretét. Az idézést és az ítéletet szóban is el kellett magyarázni a perveztes félnek.³⁸

A végrehajtás a megítélt végösszeg beszédését jelentette. Ezt a megbízott kasznár, ispán vagy maga a szóbíró végezte el végrehajtó biztosként a falu előjáróinak jelenlétében.³⁹ Amennyiben árverezésre került a sor, azt vagyonszeírás és kikiáltás előzte meg. A végrehajtó biztos által készített iratok részletesen ismertetik e folyamatot. Egy-egy dokumentum a szóbírószági protokollumra való hivatkozás után tételesen felsorolja és összegzi a behajtandó összeget. Ebben szerepel a tőketartozás, annak kamatai mellett szerepel a biztos napidíja, költségterítése, a két bizonyság napidíja, valamint a bejelentésért járó összeg. A biztos napidíja 5 forint (1847-ben 10 forint) volt. A meghívott bizonyságok fejéenként 1 forintot kaptak, a kisbíró a kihirdetésért 30 krajcárt. Bizonyságként községi bírót, esküdteket találunk.

A végrehajtás a szóbíró – esetenként alkalmi – irodájában vagy az alperes házában történt. Gödöllőn a „*tiszti szálláson*”, Hatvanban a postahivatalnál vett szálláson, Örkényben a kasznárság írószobájában dolgozott Bartal. A bizonyságok helyszínen történt kijelölése után a hozott ítéletet minden esetben felolvasták, majd a bizonyságok és a kisbíró jelenlétében elmagyarázták. A felolvasás kétszer történt meg, az alperes mindkettő után szóban jelezte fizetéseképtelenségét. Harmadszorra sor került a vagyonszárolására. Ennek mértékét az ott lévő felperesnek jóvá kellett hagynia.⁴⁰ Végül a biztos elrendelte az árverezést.⁴¹

Magára az árverésre nem került sor, ha a tartozást közben kielégítették. Ilyenkor az erről szóló iratot Bartal Jánosnak Gödöllőn bemutatták.⁴² A zár alá írt feloldást a végrehajtó fiscalis elvégezte.

38 A törvény szerint az idézés – szóbeli vagy írásos – átadásakor a keresetet a beidézettnek meg kellett magyarázni. 1836. 10. tc. 9.§. A helyi bírák az idéző levéllel ennek teljesítését is igazolni akarhatták. A szóbírószági iratok pedig, alkalmanként, az ítéletnek végrehajtás előtt történő magyarázattal egybekötött ismertetésére utasítják az uradalom tisztjét.

39 A hatvani ispánt bízta meg a szóbírószág 1843. október 5-én az ott született ítéletek végrehajtásával. GVM Levéltár 3/d. 1843. Az 1845. év végrehajtási jegyzőkönyve szerint Bartal János végrehajtó biztosként rendelte el az adósok ingatlanainak árverezésre történő lefoglalását. GVM Levéltár 3/d. 1845.

40 A zár alá leginkább házat, telket, szőlőt vettek. De Gödöllőn például, lefoglalták Gódor István „*olajsutuját*” is. GVM Levéltár 3/d. 1847.

41 Az árverések végrehajtását az 1836. 15. tc. szabályozta.

42 Tóth Ferenc kartali lakos vagyona zárolását követően (1845. június 14.) kiegyenlített tartozását. A bírónak Gödöllőn bemutatta azt a dokumentumot, amiben a felperes minden követelésé-

A Grassalkovich-uradalmak szóbírósa 5 év alatt 126 pert tárgyalt, ebből 2 került az úriszék elé. Egyik esetben az uradalmi érdekek sérülhettek, a másikban pedig a felperesnek kellett további bizonyítékokat bemutatnia.⁴³ Az úriszék két ügyet utalt a szóbírósa elé. Egyikben a panaszos kevesellte a neki, tartozás fejében kifizetett bor mennyiségét. A mácsai szóbírósa 1846. február 7-én bizonyítékokat kért az alperestől, mivel azt nem tudta bemutatni, április 27-én Gödöllőn Bartal ítéletet hirdetett.⁴⁴ A másik esetben 15 nap határidőt kapott az alperes „bővebb próbák” beszerzésére, itt a végrehajtást a részletes utasításokkal ellátott kasznárra hagyta a szóbíró.⁴⁵ Tulajdonképpen mindkét alkalommal bizonyítékokat igénylő, de szóbíró által is eldönthető, kisebb összegű tartozásról volt szó.

A szóbírósa által tárgyalt eseteket az úriszéki gyakorlathoz képest viszonylag gyorsan lezárták. Bár az árverések időpontját nem ismerjük (a törvény szerint a kihirdetéstől számított 1-3 hónap alatt kellett lebonyolítani) – figyelembe véve az 1-71 napos végrehajtási és feltételezve a 3 hónapos árverési határidőt –, legrosszabb esetben is a tárgyalástól számított fél éven belül pénzéhez jutott a hitelező.

A szóbíráskodás a birtok számára is kedvező volt, mert nem foglalta le nagy létszámban a tisztikart. Az alügyész egy személyben volt a szóbíró és a végrehajtó biztos. Mellette a területi kasznár vagy ispán és a községi elöljárók vettek részt a lebonyolításban. A gödöllői és hatvani Grassalkovich-uradalom e bírói fórum létrehozásával a földesúri jogszolgáltatási kötelezettségnek, a meglévő feudális keretek között a peres felek és az uradalom számára is elfogadott módon, hatékonyan eleget tudott tenni.

ról lemondott, valamint a végrehajtási költségeket helyben kifizette (1845. június 30.). Tóth Ferenc ingatlanát a zár alól feloldották. GVM Levéltár 3/d. 1847 GVM Levéltár 3/d. 1845.

43 Lásd a 3. számú mellékletet.

44 Az ügy több fórumon is megfordulhatott, mert a felperes a bor helyi áráról szóló bizonyítványt is bemutatott a bíróságon; a bizonyítványt a kisújfalusi bíró állította ki. Végül 2 szóbírósa ítélet után, annak ítéletét mindkét fél elfogadta. GVM Levéltár 3/d. 1846.

45 GVM Levéltár 3/d. 1846.

Melléklet

A gödöllői és hatvani uradalomban tartott szóbíróságok 1843-1847.

Időpont	Helvszín	Perek száma	Ebből úriszékre
1843.10.05.	Hatvan	4	-
1843.10.20.	Gödöllő	1	-
1843.10.26.	Hatvan	1	-
1843.12.18.	Gödöllő	1	1
1844.02.29.	Hévízgyörk	8	1
1844.03.22.	Gödöllő	2	-
1844.05.25.	Soroksár	2	-
1844.05.28.	Gödöllő	2	-
1844.05.29.	Hatvan	3	-
1844.05.31.	Gödöllő	1	-
1845 ⁴⁶		23	
1846.01.04.	Hatvan	1	-
1846.02.07.	Mácsa	1	-
1846.03.02.	Gödöllő	3	-
1846.03.04.	Hatvan	3	-
1846.03.17.	Gödöllő	2	-
1846.03.21.	Hatvan	4	-
1846.04.25.	Soroksár	1	-
1846.04.27.	Gödöllő	2	-
1846.04.29.	Vecsés	4	-
1846.05.01.	Örkény	1	-
1846.05.02.	Kakucs	2	-
1846.05.02.	Soroksár	2	-
1846.05.08.	Gödöllő	1	-
1846.05.11.	Gödöllő	1	-
1846.05.22.	Gödöllő	1	-
1846.05.27.	Gödöllő	1	-
1846.05.28.	Kistűfalu	1	-
1846.06.13.	Bag	1	-
1847.01.15.	Gödöllő	2	-
1847.02.01.	Gödöllő	1	-
1847.02.05.	Gödöllő	4	-
1847.03.13.	Gödöllő	3	-
1847.03.23.	Gödöllő	1	-
1847.03.30.	Gödöllő	1	-
1847.04.06.	Gödöllő	2	-
1847.04.13.	Bag	3	-
1847.04.07.	Gödöllő	1	-
1847.04.20.	Gödöllő	1	-
1847.04.28.	Gödöllő	1	-
1847.05.10.	Soroksár	1	-
1847.06.26.	Gödöllő	1	-
1847.07.05.	Örkény	1	-
1847.07.30.	Gombos	1	-
1847.08.11.	Gödöllő	1	-
1847.09.27.	Gödöllő	1	-
1847.09.30.	Soroksár	1	-
1847.10.01.	Gödöllő	1	-
1847.10.09.	Gödöllő	1	-
1847.10.10.	Gödöllő	1	-
1847.10.28.	Soroksár	6	-
1847.11.03.	Gödöllő	1	-
1847.11.08.	Soroksár	3	-
1847.12.03.	Gödöllő	1	-
1847.12.04.	Gödöllő	1	-
1847.12.09.	Soroksár	2	-
1847.12.20.	Gödöllő	2	-
		126	2

46 Az időpontok nem meghatározhatók, mivel csak a végrehatási jegyzőkönyv maradt fent.

Irodalom

- Bán, 1977.: BÁN PÉTER: A nyugat-dunántúli Batthyány-uradalmak birtokigazgatási rendszere a XVII. század első felében. Agrártörténeti Szemle, 1977. XIX. 1-2. sz. 24-71.*
- Bessenyei, 1941.: BESSENYEI GYÖRGY: Magyarországnek törvényes állása. 1804. Magyar Irodalmi Ritkaságok. 55. szám. Budapest, 1941. 69-76.*
- Degré, 2004.: DEGRÉ ALAJOS: Úriszéki peres eljárás a Dél-Dunántúlon a XVIII-XIX. században. In: Degré Alajos: Válogatott jogtörténeti tanulmányok. Budapest, 2004. 106-129.*
- G. Merva, 2007.: G. MERVA MÁRIA (Főszerk.): Gödöllő története I. A kezdetektől 1867-ig. Gödöllő, 2007.*
- Gaálné, 2006.: GAÁLNÉ BARCS ESZTER: Úriszéki bírászkodás Pest megyében a XVIII-XIX. században. In: Tanulmányok Pest megye múltjából. Budapest, 2006. 51-84.*
- Kállay, 1980.: KÁLLAY ISTVÁN: A magyarországi nagybirtok kormányzata 1711-1848. Budapest, 1980.*
- Varga, 1958.: VARGA ENDRE (Szerk.): Úriszék. XVI-XVII. századi perszövegek. Budapest, 1958.*
- Wellmann, 1933.: WELLMANN IMRE: A gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodása, különös tekintettel az 1770-1815. esztendőkre. Budapest, 1933.*
- Werbőczy, 1897.: Werbőczy István Hármaskönyve. (Ford.: Kolosvári Sándor-Óvári Kelemen). Budapest, 1897.*